

Чугрій Н.А.завідувач сектору маркетингу та економічних досліджень
Донецької державної сільськогосподарської дослідної станції
Національної академії аграрних наук України

РОЛЬ НЕМАТЕРІАЛЬНИХ АКТИВІВ У КАПІТАЛІЗАЦІЇ ВАРТОСТІ ПІДПРИЄМСТВ: ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД ТА ВІТЧИЗНЯНІ РЕАЛІЇ

Встановлено, що нематеріальні активи є одним із найважливіших об'єктів майна підприємства, виступає джерелом отримання як конкурентних переваг, так і генерування прибутків. В результаті дослідження наведені переваги, які отримує підприємство у разі використання нематеріальних активів. У статті досліджено зарубіжний досвід капіталізації нематеріальних активів. Розглянуто вітчизняну практику облікового відображення таких активів в бухгалтерському обліку та звітності. Проаналізовано динаміку інвестування в нематеріальні активи. В результаті дослідження вивчено структуру нематеріальних активів вітчизняних підприємств і установ. Зазначено, що у складі нематеріальних активів підприємства обліковують об'єкти права промислової власності (винаходи, корисні моделі, сорти рослин та породи тварин), знаки для товарів і послуг та об'єкти авторського права.

Ключові слова: нематеріальні активи, об'єкти права інтелектуальної власності, облікове відображення, первісна вартість, капіталізація.

Установлено, что нематериальные активы являются одним из важнейших объектов имущества предприятия, выступают источником получения как конкурентных преимуществ, так и генерирования прибыли. В результате исследования приведены преимущества, которые получает предприятие в случае использования нематериальных активов. В статье исследован зарубежный опыт капитализации нематериальных активов. Рассмотрена отечественная практика учетного отражения нематериальных активов в бухгалтерском учете и отчетности. Проанализирована динамика инвестирования в нематериальные активы. В результате исследования изучена структура нематериальных активов отечественных предприятий и учреждений. Отмечено, что в составе нематериальных активов учитываются объекты права промышленной собственности (изобретения, полезные модели, сорта растений и породы животных), знаки для товаров и услуг и объекты авторского права.

Ключевые слова: нематериальные активы, объекты права интеллектуальной собственности, учетное отражение, первоначальная стоимость, капитализация.

At the current stage of Ukraine's economic development, intangible assets play a major role in capitalizing the value of companies. Today, enterprises operate in conditions of continuous transformation of the market environment, which causes the shift of emphasis from the material and financial sectors of economic activity of business entities to the field of information provision. In this regard, the scientific relevance and practical demand for the study of the essence of intangible assets, their place and role in the process of forming the market value of modern enterprise is growing. The significance of intangible assets for ensuring the economic development of enterprises and organizations and ensuring their long-term competitive advantages in the market in developed countries has been realized several decades ago. The problem of determining the role of intangible assets in capitalizing the cost of enterprises is investigated using a retrospective method. The article examines the foreign experience of capitalizing intangible assets. The domestic practice of accounting reflection of intangible assets in accounting and reporting is analyzed. Domestic practice shows that intangible assets are not yet sufficiently involved in the economic turnover of the enterprise, there is no tool for their assessment. Today Ukrainian enterprises have a very low percentage of intangible assets in the total value of business. Thus, in order to ensure the dynamic development of national business, awareness of the leadership of enterprises and organizations at all levels of management of the need to create, form and use intangible assets in their activities – a powerful source of both competitive advantages and generating of profits – is essential. Summing up the results of the conducted analysis of the state and trends of intangible assets of enterprises, one can conclude that, firstly, such assets do not yet play a significant role in the activities of enterprises; secondly, underestimating the role and reflection of such assets in accounting is one of the factors inhibiting the innovation development of both the enterprise and the economy as a whole. Consequently, the use of intangible assets must necessarily involve the effective management of them and, first of all, making decisions to create, form, and commercialize them in conditions of market competition in order to maximize profits.

Keywords: intangible assets, intellectual property, accounting reflection, initial cost, capitalization.

Постановка проблеми. На сьогодні головним чинником, який визначає ринкову цінність як окремих фірм, так і економіки регіону в цілому, все в більшій мірі стають знання, інформація, людський капітал. Стабільний економічний розвиток підприємств усе більше залежить від нематеріальних активів, які генерують основні конкурентні переваги, а не від традиційних активів, що мають матеріально-речову форму. Саме нематеріальні активи здатні забезпечити максимальну капіталізацію ринкової вартості підприємств, а це в свою чергу принесе додаткові переваги для вітчизняних компаній.

Нематеріальні активи слід розглядати як джерело додаткового прибутку та підвищення конкурентоспроможності підприємства в сучасній конкурентній боротьбі. Володіння нематеріальними активами надає підприємству значних переваг, серед яких можемо виділити найголовніші: сприяють підвищенню вартості підприємства, сприяють росту інноваційної привабливості, забезпечують захист прав підприємства.

Відповідно актуальності набуває питання визначення ролі та впливу нематеріальних активів на діяльність вітчизняних підприємств, а також виявлення проблемних аспектів їх обліку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню проблеми ролі нематеріальних активів як фактору створенню конкурентних переваг приділяється значна увага в наукових працях та дослідженнях багатьох вітчизняних та зарубіжних вчених-економістів таких, як Т. Банасько, Е. Брукінг, О.М. Гуніна, І.М. Дрогобицький, Л. Едвінсон, Г.В. Єршова, П.О. Куцик, Б. Лев та інші. Однак ще безліч питань залишаються невирішеними, зокрема: удосконалення критеріїв ідентифікації нематеріальних активів, розробка методичного інструментарію оцінки, удосконалення облікового відображення даних активів у обліку та звітності.

Мета статті полягає в аналізі та узагальненні ролі нематеріальних активів в процесі капіталізації вартості підприємств, дослідженні зарубіжних та вітчизняних тенденцій облікового відображення нематеріальних активів, відображених в балансах підприємств.

Виклад основного матеріалу дослідження. На нинішньому етапі розвитку світової економіки наявність лише матеріальних активів не гарантує збільшення доходу, а вартість створюється не тільки за допомогою виробничих операцій. У розвинутих країнах частка нематеріальних активів становить 30-35 % загальної капіталізації країни, а в окремих компаніях сягає 70 % [1, с. 104]. Варто відзначити, що

капіталоутворення з використанням нематеріальних активів – нове явище, притаманне та зумовлене сучасною економікою, основою на інформації та знаннях.

Слід зауважити, що в Україні нематеріальним активам та їх ролі в капіталізації підприємств поки що приділяється невелика увага. Підтвердженням тому є відсутність розгорнутої статистичної інформації про їх стан і тенденції, недостатня дослідженість і відповідне висвітлення окресленої проблеми в науковій літературі.

У фінансовому вираженні вартість нематеріальних активів за 2016 р. згідно даних Державної служби статистики України склала 49,48 млрд. грн., а за кордоном в одній тільки корпорації Airbus цей показник становить 11 млрд. євро [2, с. 30].

О.М. Гуніна у своєму дослідженні акцентує увагу на перенесенні орієнтирів з матеріальних активів на нематеріальні. Вона наголошує, що у традиційному суспільстві (до промислової революції) чільну роль мали тільки матеріальні активи (земля, будівлі, споруди, запаси). У XVIII столітті індустріальне суспільство ознаменувалось появою фінансових активів. І нарешті, період XX століття характеризується появою і посиленням позицій нематеріальних активів [2, с. 30]. Якщо прослідкувати історичний ланцюг співвідношення між матеріальними і нематеріальними активами, то слід відмітити, що з часом таке співвідношення стає нерівним та йде на збільшення – на користь нематеріальних активів відповідно. Це підтверджують статистичні дані країн Європи: в 1978 році 80:20%, в 1988 – 54:46%, в 1998 – 26:74%, в 2016 – 7:93% на користь нематеріальних активів [2, с. 31].

Світовий досвід компаній доводить, що протягом 30 років відбулося значне зростання ролі нематеріальних активів у загальній структурі активів підприємства в ринковій економіці. За підрахунками торгового банку інтелектуальної власності Осепан Томо, вартість нематеріальних активів компаній у 2015 році значно зросла у порівнянні з 1985 роком. Слід відмітити, що частка нематеріальних активів у загальній вартості активів підприємства у 2015 році дорівнювала 84%, що перевищувала показник 1985 року в 2,6 рази. Проілюструємо цю тенденцію графічно (рис. 1). На рис. 1 бачимо, як змінюється відсотковий еквівалент переваги одного активу над іншим.

В розвинутих країнах світу цінність нематеріальних активів для розвитку підприємств та організацій є загально визнаним фактом, що підтверджує динаміка росту їх питомої ваги в загальному обсязі активів. Аналізуючи міжнародний досвід, можна дійти висновку, що іно-

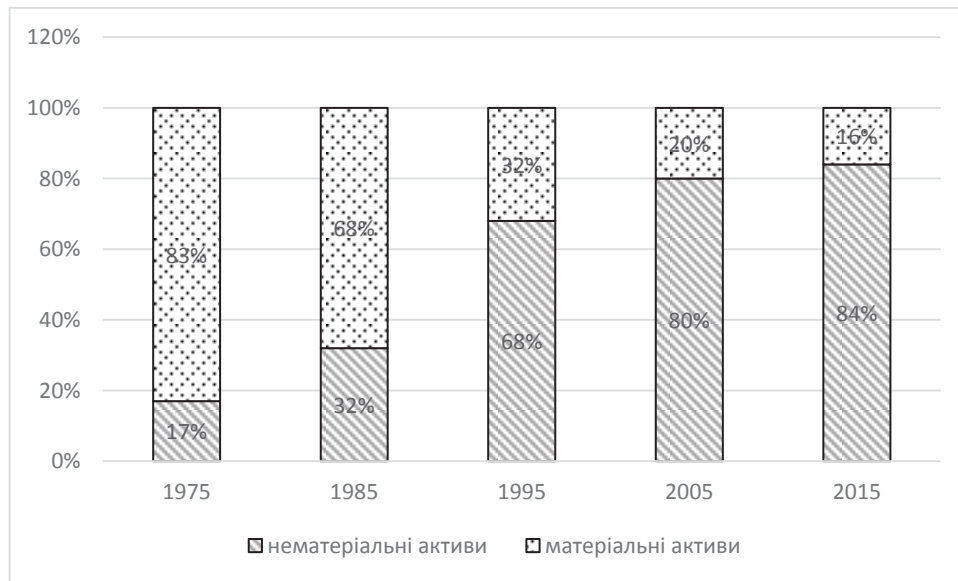

Рис. 1. Динаміка частки нематеріальних активів у загальній вартості підприємств

Джерело: складено автором на основі [3]

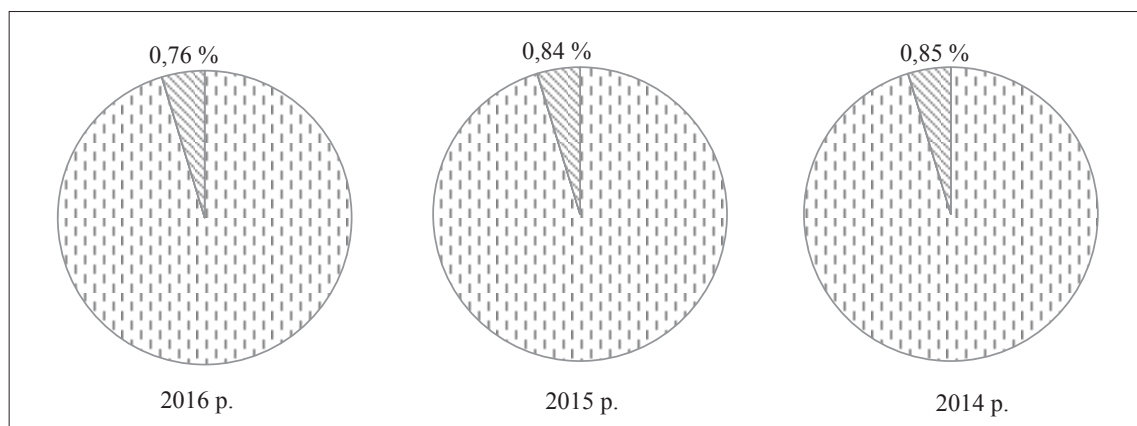

Рис. 2. Частка нематеріальних активів в загальній капіталізації підприємств, 2014-2016 рр.

Джерело: [5; 6; 7]

земні компанії інноваційній продукції надають набагато більшого значення. Дослідження провідних економістів дають змогу стверджувати, що вплив інституту інноваційної діяльності на економіку зарубіжних країн знаходить своє відображення у звітності таких підприємств. Згідно звіту *Economics of Industrial Research and Innovation*, частка нематеріальних активів в балансі країн Європейського Союзу у 2015 р. склала 24%, Сполучених Штатів – 26%, Японії – 34,6% [4].

В українському управлінському менталітеті зміна домінант щодо пріоритетної ролі нематеріальних активів ще не відбулася. На частку нематеріальних активів припадає в середньому 1% майна вітчизняних підприємств (рис. 2). Очевидна їх тотальна недооцінка вітчизняним

менеджментом, відсутність значущого впливу нематеріальних цінностей на фінансово-господарську діяльність українських компаній. Це багато в чому пояснюється відсутністю ефективного механізму ідентифікації, оцінки та управління нематеріальними активами в цілому й інтелектуальною власністю зокрема.

В результаті дослідження встановлено, що проблеми ідентифікації всіх нематеріальних активів криються, в першу чергу, в невизначеності їх складу. В українській господарській практиці нематеріальні активи та інтелектуальна власність до останнього часу не розглядались з точки зору джерела значних переваг у конкурентній боротьбі. Проте, за останній рік ставлення до цього дещо змінилося і багато вітчизняних компаній змінюють свою точку

зору на даний предмет і починають використовувати ефективні інструменти управління нематеріальними активами.

Таке співвідношення на користь нематеріальних активів дає змогу визначити, що чим більше нематеріальних активів використовується компаніями в окремо взятій країні, тим менше ця країна залежить від імпорту й тим більші обсяги інвестування вона привертає. Наразі спостерігається динаміка до планомірного збільшення частки нематеріальних активів в загальній структурі активів підприємства, вказуючи на її інноваційний напрям розвитку.

Щоб зрозуміти, наскільки велика роль нематеріальних активів в сучасній економіці, досить привести факт, відзначений Б. Левом в його монографії – середній коефіцієнт «ринкова капіталізація / балансова вартість» для 500 найбільших компаній США став постійно зростати з початку 1980 х рр., досягнувши значення приблизно 6,0 в березні 2001 р. і пояснюється таким чином, що з кожних 6-ти доларів ринкової вартості тільки 1 долар зафіксований в балансах компаній, а решта 5 представляють нематеріальні активи, які не знайшли свого відображення у фінансовій звітності [8, с. 37-38].

Що стосується України, на жаль, ситуація інша (табл. 1). Відсутність відображення нематеріальних активів на балансах вітчизняних підприємств пов'язано з відсутністю належної методики визнання, ідентифікації та оцінки таких активів, що ускладнює їх постановку на баланс.

Відповідно, вартість об'єктів інтелектуальної власності у складі нематеріальних активів у 2012 р. склала 10 715 млн. грн., 2013 р. – 8 697 млн. грн., в 2014 р. – 8 963 млн. грн., в 2015 р. – 10 022 млн. грн., в 2016 р. – 14 145 млн. грн. [9].

Аналізуючи ситуацію у вітчизняній економіці, можна стверджувати, що на сьогодні нематеріальні активи не відіграють помітної ролі в капіталізації як підприємств, так і країни загалом. За даними Державної служби статис-

тики, в 2016 р. частка нематеріальних активів у нефінансових активах країни становила лише 0,76%, тоді як основних засобів – 81,92% [5].

Згідно дослідження Організації економічного співробітництва та розвитку (ОЕСД) в сучасних економічних умовах домінує швидке зростання інвестицій в нематеріальні активи, ніж у матеріальні цінності. Дані звіту Організації економічного співробітництва та розвитку свідчать про перевищення частки інвестицій в нематеріальні активи над традиційним видом капіталу (машини, устаткування, обладнання, будівлі) в багатьох розвинених країнах. Слід відмітити позитивну тенденцію стрімкого зростання капіталовкладень в нематеріальні активи (рис. 3).

Наведені данні дають змогу виділити чотири країни, а саме Францію, Великобританію, Швецію та США, де частка інвестицій в нематеріальні активи перевищує вкладення в фізичний капітал.

Проаналізуємо вітчизняну практику інвестування в нематеріальні активи. Інвестиції в нематеріальні активи в Україні мають тенденцію до зниження. Якщо в 2013 р. вони становили 4,0 % загального обсягу капітальних вкладень, то в 2016 р. – лише 3,3 % [10; 11]. Тенденція капіталовкладень у нематеріальні активи представлена графічно на рис. 4.

Незважаючи на усвідомлення керівництвом визначальної ролі нематеріальних активів в капіталізації підприємств, їх частка в сукупних капітальних витратах залишається мізерною – на рівні 4%. Негативним є той факт, що вкладення у нематеріальні активи залишаються менш пріоритетним напрямом інвестування в Україні. Хоча на сьогодні вони виступають ключовим економічним ресурсом сучасних економік розвинених країн світу. Адже нематеріальні активи репрезентують наявний інтелектуально-інформаційний потенціал підприємства, за допомогою якого запроваджуються технологічні зміни виробничого процесу, мар-

Таблиця 1

Відображення вартості нематеріальних активів у балансах підприємств України, 2013-2016 рр.

Показник	Роки				
	2012	2013	2014	2015	2016
Валове нагромадження основного капіталу, млн. грн.	266 795	247 054	224 327	269 422	361 030
Продукти інтелектуальної праці у складі нематеріальних активів, млн. грн., в т.ч.:	10 715	8 697	8 963	10 022	14 145
– наукові дослідження та розробки;	6 878	4 843	5 567	4 592	6 794
– розвідка корисних копалин;	103	111	99	266	207
– програмне забезпечення;	3 355	3 457	3 231	4 968	6 854
– літературні й художні твори;	379	286	66	196	290

Джерело: складено автором за [9]

кетингові, організаційні та інші нововведення відповідно до вимог нової інноваційної моделі економіки. А відтак вони здатні підвищити ринкову капіталізацію та ділову репутацію вітчизняних підприємств.

Для цілей дослідження, визначення частки нематеріальних активів у загальній структурі активів балансу нами було проаналізовано 15 підприємств України, які вважаються лідерами в своїй галузі. Вибір об'єктів дослідження був також зумовлений відкритістю та доступністю даних фінансової звітності на сайті Smida. Аналіз частки нематеріальних активів у загальній структурі необоротних активів досліджуваних підприємств був проведений станом на 31.12.2017 р. (табл. 2).

Проведений аналіз частки нематеріальних активів в загальній структурі необоротних активів підприємства свідчить, що середнє значення такого показника не перевищує 5,81 %, що підтверджує тезу про недосконалість вітчизняної системи бухгалтерського обліку нематеріальних активів, в межах якої відсутній механізм об'єктивного визнання та оцінювання нематеріального майна вітчизняними підприємствами.

Проведений аналіз охоплює лише нематеріальні активи, котрі перебувають на балансі підприємств. Позабалансові нематеріальні активи підприємств, які не відображаються в бухгалтерському обліку, а також елементи інтелектуального капіталу (знання працівників, репутація фірми, лояльність клієнтів) не роз-

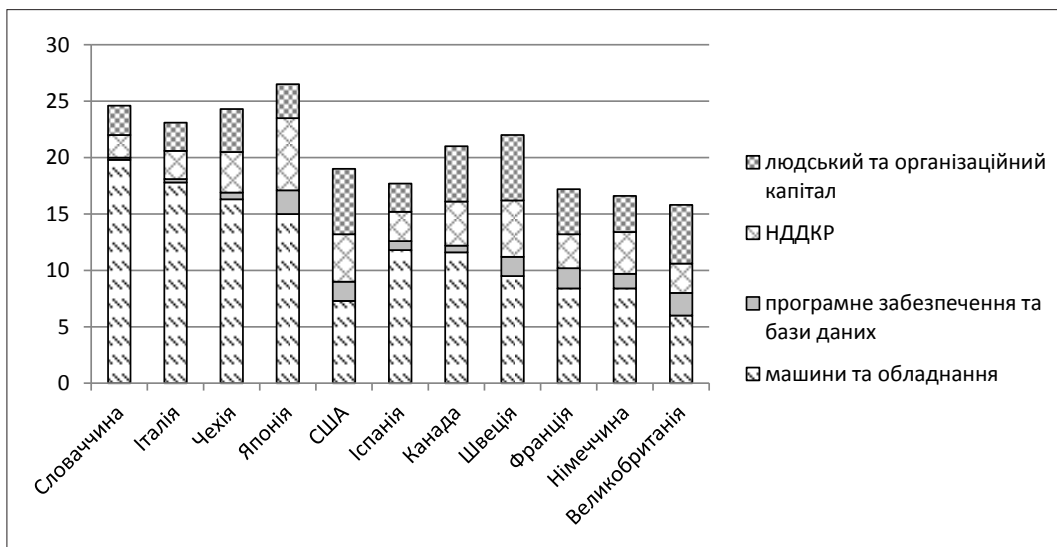

Рис. 3. Інвестиції в матеріальні та нематеріальні активи як частка ВВП, %

Джерело: сформовано автором за [12]

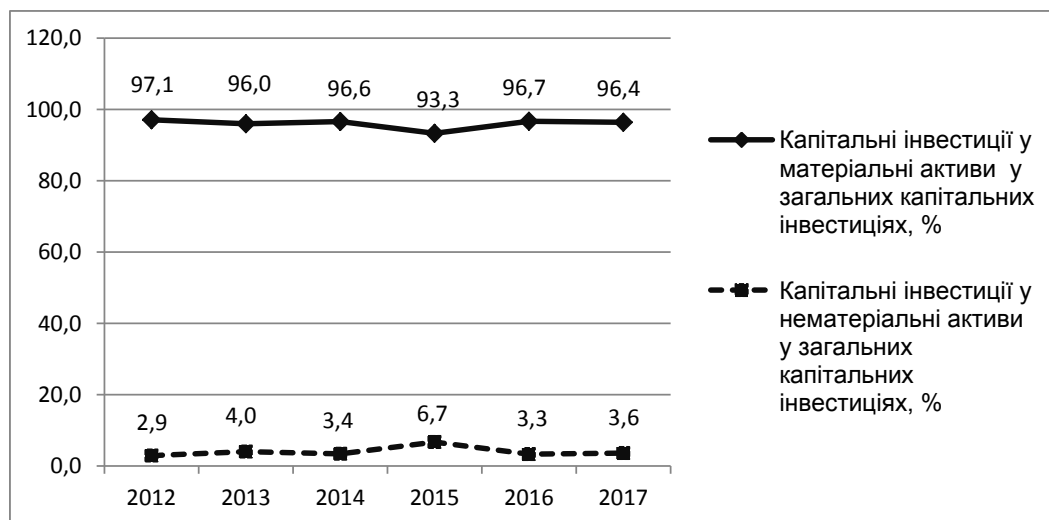

Рис. 4. Тенденція капіталовкладень у матеріальні та нематеріальні активи упродовж 2012-2017 рр.

Джерело: [10; 11]

Таблиця 2

**Облікове відображення стану нематеріальних активів
у балансах вітчизняних підприємств, станом на 31.12.2017 р.**

Аграрне підприємство	залишкова вартість НА, 2017 р. тис.грн.	частка НА в необоротних активах підприємства, 2017 р., %
ПАТ «Кернел»	2271,00	0,53
ПАТ «Укрлендфармінг»	1043,00	0,09
ПАТ «Аграрний фонд»	866,00	0,39
ПАТ «Миронівський хлібопродукт»	49948,00	0,18
ПАТ «Укргазвидобування»	1640757,00	1,53
ПрАТ «Філіп Морріс Україна»	12215,00	0,66
ПАТ «Джей Ті Інтернешнл Україна»	32289,00	2,34
ДП «Енергоринок»	2786,00	0,03
ДП «Національна енергогенеруюча компанія «Енергоатом»	88028,00	0,05
ПрАТ «Фармацевтична фірма «Дарниця»	70383,00	7,43
ПАТ «Фармак»	46196,00	1,64
ПрАТ «Пріоком»	176,00	4,71
ПрАТ «Київстар»	4039746,00	32,86
ПрАТ «МТС Україна»	4627404,00	32,87
ПАТ «Укртелеком»	178201,00	1,85

Джерело: сформовано автором за [13]

глядаються, хоча можуть істотно впливати на ефективність роботи та вартість підприємства. Єршова Г.В. зазначає, що останнім часом роль позабалансових нематеріальних активів значно зросла (особливо це стосується віртуальних підприємств, які базуються на знаннях), й тепер вони можуть сягати 70-80% вартості підприємств [1, с. 110].

Дослідженнями встановлено, що вітчизняні підприємства та установи у своїй господарській діяльності стикаються з проблемами, які пов'язані з визнанням, ідентифікацією та оцінкою нематеріальних активів. Серед проблем, які вимагають нагального рішення, можемо виділити наступні: відсутність методичного інструментарію оцінки нематеріальних активів, неоднозначність розуміння критеріїв визнання нематеріальних активів, невизначеність майбутніх економічних вигод від використання нематеріальних активів. Вирішення цих питань допоможе визначити точний перелік нематеріальних активів, удосконалити їхню класифікацію та визначити первісну вартість, що, в свою чергу, вплине на збільшення ринкової вартості підприємства, підвищить його інвестиційну привабливість.

Загалом, слід наголосити, що нематеріальні активи відіграють досить важливу роль у діяльності підприємства, виступають основою та індикатором технологічного розвитку підприємства, відображають інноваційну спрямованість його діяльності. Задля забезпечення дина-

мічного розвитку національного бізнесу на сьогодні першочерговим завданням є усвідомлення керівництвом підприємств та організацій на всіх рівнях управління необхідності створення, формування та використання в своїй діяльності нематеріальних активів – потужного джерела отримання як конкурентних переваг, так і генерування прибутків.

Вважаємо, що тільки при синергії зусиль держави, бізнесу та науки можливо змінити ситуацію, яка сьогодні склалася в нашій країні щодо формування та використання нематеріальних активів на підприємствах, та створити ефективну та дієву систему управління такими активами як ключового фактору розвитку національних підприємств.

Висновки. Підсумовуючи результати проведеного аналізу стану й тенденцій нематеріальних активів підприємств, можна зробити висновок, що, по-перше, такі активи поки що не відіграють істотної ролі в діяльності підприємств; по-друге, недооцінка ролі та відображення таких активів в бухгалтерському обліку є одним із факторів гальмування інноваційного розвитку як підприємства, так і економіки країни в цілому. Отже, використання нематеріальних активів обов'язково має передбачати ефективне управління ними, й передусім ухвалення рішень щодо створення, формування та введення їх у комерційний оборот в умовах ринкової конкуренції з метою отримання максимального прибутку.

Список використаних джерел:

1. Ершова Г.В. Нематеріальні активи промислових підприємств України. *Фінанси України*. 2011. № 11. С. 104-112.
2. Гунина Е.Н. Роль нематериальных активов в стоимости предприятия. *Международный научно-исследовательский журнал*. № 8 (39). С. 30-32.
3. Harrison R. Intangible Assets and Company Value. URL: <http://www.ip.finance/2015/03/intangible-assets-and-company-value.html>.
4. Economics of Industrial Research and Innovation. URL: <http://iri.jrc.ec.europa.eu/reports>.
5. Експериментальний баланс нефінансових активів за 2016 р. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/menu/menu_u/nac_r_2018.htm.
6. Експериментальний баланс нефінансових активів за 2015 р. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2011/vvp/balans/balans_u/balans_n_a_2015.htm.
7. Експериментальний баланс нефінансових активів за 2014 р. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2011/vvp/balans/balans_u/balans_n_a_2014.htm.
8. Лев Б. Нематериальные активы: управление, измерение, отчетность. Москва: Квинто-консалтинг, 2003. 240 с.
9. Валове нагромадження основного капіталу в розрізі видів нефінансових активів. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2016/vvp/kkv_vvp/kkv_vvp_u/arh_vn_ok2016_u.htm.
10. Статистичний бюлетень «Капітальні інвестиції в Україні» за 2016 р. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/Arhiv_u/06/Arch_ki_bl.htm.
11. Статистичний бюлетень «Капітальні інвестиції в Україні» за 2013 р. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/Arhiv_u/06/Arch_ki_bl.htm.
12. Supporting Investment in Knowledge Capital, Growth and Innovation. URL: https://read.oecd-ilibrary.org/industry-and-services/supporting-investment-in-knowledge-capital-growth-and-innovation_9789264193307-en#page7.
13. Річна фінансова звітність підприємств станом на 31.12.2017 р. URL: <https://smida.gov.ua>.